

Kūdras nozares negatīvas reputācijas cēloņu identificēšana un risinājumu ceļvedis

2023. gada 29. septembrī

Ievads

Latvijā kūdras nozarei ir nozīmīga loma valsts ekonomikā, nodrošinot darbavietas un sniedzot ieguldījumu lauksaimniecības un enerģētikas nozarēs. Tomēr nozare saskaras ar problēmām, kas saistītas klimata pārmaiņām un Eiropas Parlamenta un Padomes regulu par dabas atjaunošanu (Dabas atjaunošanas regula). Lai gan cilvēka ietekme uz klimata pārmaiņām nav noliedzama, tā saistās ar fosilo resursu izmantošanu un fosilā oglekļa nokļūšanu atmosfērā^[1]. Tomēr Dabas atjaunošanas regula paredz zemes izmantošanas, zemes izmantojuma maiņas un mežsaimniecības (ZIZIMM) sektorā radušo emisiju samazinājumu, lai sasniegtu 2030. gadam nospraustos klimata mērķus^[2]. Šāda definīcija izdalot **ZIZIMM emisijas atsevišķi no visas tautsaimniecības rada ļoti šauru skatījumu** uz siltumnīcefekta gāzu (SEG) dinamiku.

Kūdras nozares galvenais mērķis ir stiprināt kūdras nozari kā ilgtspējīgu un atbildīgu modeli, kas atbilst Latvijas saistībām attiecībā uz starptautiskajiem ilgtspējības nolīgumiem, tostarp Apvienoto Nāciju Organizācijas ilgtspējīgas attīstības mērķiem:

- (1) Nabadzības izskaušana;
- (2) Tīrs ūdens un sanitārija;
- (3) Cienīgs darbs un ekonomiskā izaugsme;
- (4) Ražošanas inovācijas un infrastruktūra;
- (5) Mazināta nevienlīdzība;
- (6) Ilgtspējīgas pilsētas un kopienas;
- (7) Atbildīgs patēriņš un ražošana;
- (8) Rīcība klimata jomā;
- (9) Dzīvība uz zemes.

Lai gan kūdras zemju apsaimniekotāji un īpašnieki līdz šim veikuši kūdras lauku atjaunošanu, sekmējot to bioloģiskās daudzveidības atjaunošanu, **Dabas atjaunošanas regulā paredzēts šajās zemēs atjaunot hidroloģisko režīmu, tādā veidā liedzot kūdras kā lēni atjaunojama bioresursa tālāku izmantošanu**, reizē neveicinot arī dabisko biotopu atjaunošanu^[3]. Platību **appludināšana** vismaz zem 25cm ūdens seguma **liegtu skābekļa piekļuvi zemei, tādā veidā apturot N₂O emisijas**, tā kā N₂O ir spēcīga SEG ar 298 kg CO₂ ekvivalenta, pat metāna CH₄ emisijas, kas rastos anaerobā vidē nebūtu ar tik lielu globālās sasilšanas potenciālu^[4]. Šis vienkāršais aprēķins kalpo kā galvenais arguments platību appludināšanai, tomēr šāds skatījums ir pārāk šaura tvēruma rezultāts, jo **pat emisiju kontekstā netiek skatīts kūdras kā lēni atjaunīga bioresursa izmantošanas potenciāls fosilo resursu aizstāšanā**.

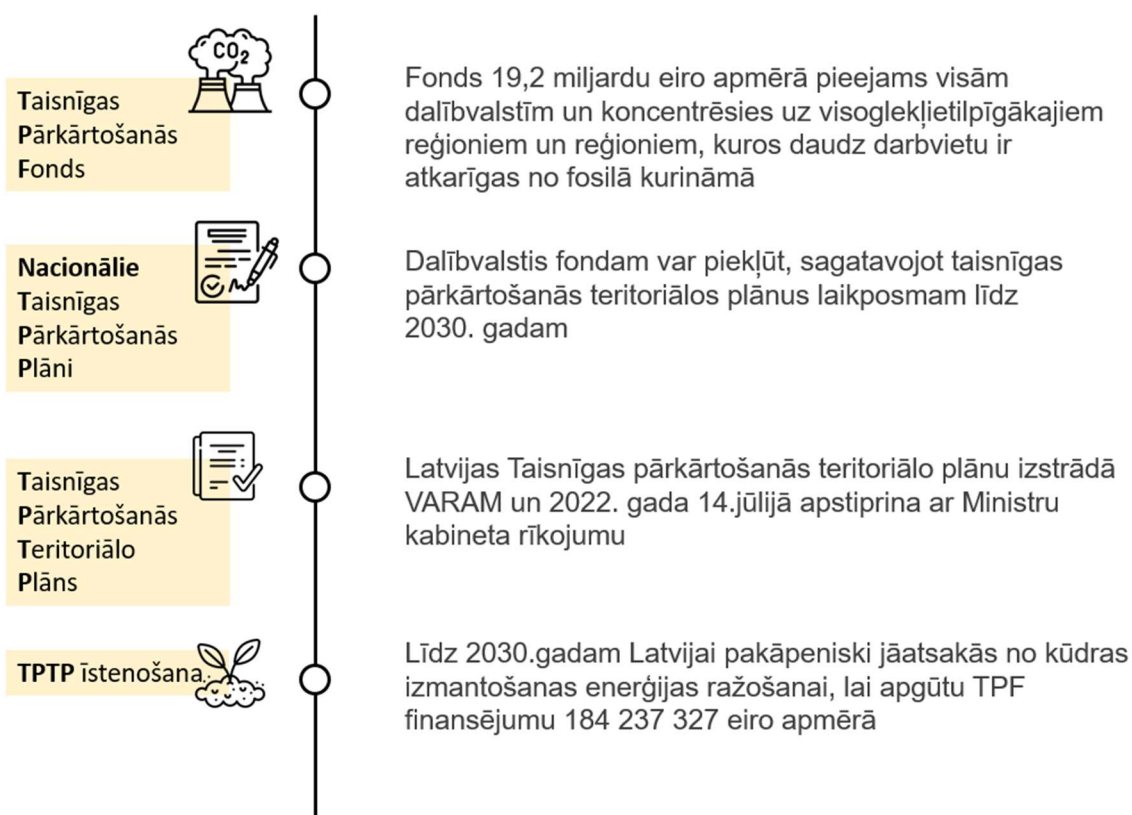
Papildus, **Dabas atjaunošanas regulā** noteikts, ka **valstis varēs izvēlēties** vai hidroloģisko režīmu atjaunot **lauksaimniecības zemēs vai kūdras ieguves laukos**^{[5], [6]}. Tādēļ, būtiski veidot dialogu ar politikas veidotājiem, kas šo lēmumu pieņems. Svarīgi, ka hidroloģiskā režīma atjaunošanas, jeb appludināšanas gadījumā kūdra kā bioresurss vairs nav pieejama, tuvākais šī resursa iegūšanas veids var būt sfagnum audzēšana^[6]. Lai gan Dabas atjaunošanas regula paredz pretnostatīt **lauksaimniecību ar kūdras ieguvu, šo nozaru sadarbība varētu stiprināt Latvijas pozīciju šajā jautājumā**. Veicot kopīgu neatkarīgu analīzi, šīs divas nozares var identificēt Latvijas kopējos ieguvumus un zaudējumus salīdzinājumā ar citām Eiropas valstīm ar mazāk organiskajām augsnēm^[7].

Kūdras ieguves un izmantošanas normatīvie akti

Latvijā atbildīgā par kūdru kā resursu ir Vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministrija (VARAM), attiecīgi šī ministrija virzījusi arī vairākus ar kūdru kā resursu saistītus normatīvos aktus: **“Grozījumi par Zemes dzīlēm” 2012. gads** un **„Konceptija par zemes dzīļu izmantošanas tiesiskā regulējuma pilnveidošanu potenciālo investīciju piesaistei” 2016.** zaudējis spēku 2021. gadā.

***Šajā dokumentā nav pieminēti visi normatīvie akti, kas regulētu kūdras nozari.
Apskatīti pēdējo gadu būtiskākie normatīvie akti, kam ir tieša ietekme uz kūdras nozares attīstību.***

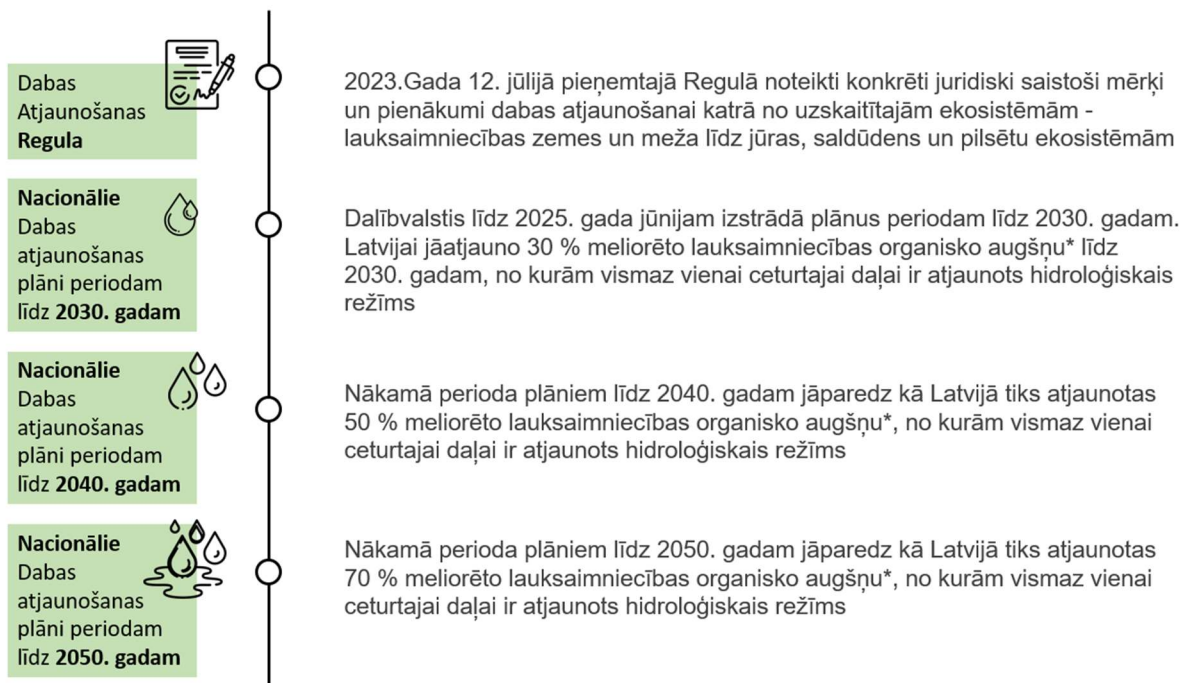
No apskatītajiem dokumentiem “Kūdras ilgtspējīgas izmantošanas pamatnostādnes” tapušas sadarbībā ar industriju, Taisnīgas pārkārtošanās teritoriālais plāns (sk. 1.att.) izstrādāts, lai Latvija gūtu iespēju apgūt daļu Eiropas Taisnīgas pārkārtošanās fonda līdzekļu.

1.attēls. Taisnīga pārkārtošanās teritoriālo plāna izstrāde

Tālāk apspriests nacionālā TPTP saturs un saistībā ar kūdras industriju. Nākamais dokuments, kas būtiski ietekmēs Latvijas kūdras industriju ir Eiropas Dabas atjaunošanas regula, lai gan šis

dokuments ir pieņemts Eiropas Parlamentā 2023. gada 12. jūlijā, dalībvalstīm divu gadu laikā ir jāpieņem savi nacionālā līmeņa Dabas atjaunošanas plāni (sk. 2.att.)

2.attēls. Dabas atjaunošanas regulas mērķi hronoloģiskā secībā. *Dalībvalstis var izvēlēties atjaunot hidroloģisko režīmu kūdras ieguves vietās un šīs teritorijas pieskaitīt kopējām teritorijām, kurās jānodrošina hidroloģiskā režīma atjaunošana.

2020. gada 24. novembrī ar MK rīkojumu pieņemtas “Kūdras ilgtspējīgas izmantošanas pamatnostādnes 2020.–2030. gadam” (Pamatnostādnes) Pamatnostādnēs un ar tām saistītajos dokumentos nav iekļauta atbildīgā kontaktpersona no ierēdniecības, tikai augstākās amatpersonas ministrijā.

Pamatnostādnēs kā saistītais dokuments minētas arī Enerģētikas pamatnostādnes, kurās kūdra pieminēta kā atjaunojams resurss energoneatkarības iegūšanai. *“Enerģētiskās kūdras ieguvi jau sagatavotās kūdras atradnēs, kuru izstrādei ir spēkā esošas licences, var uzsākt aptuveni 4000 ha platībā, iegūstot vismaz 700 tūkst. t enerģētiskās kūdras gadā. Piemēram, Latvijā 2015. gadā darbojās vairāk nekā 300 ūdenssildāmie katli”*, uzsverot kūdras kā energoresursa pieejamību. Pamatnostādnēs pieminēta saistība ar vēl citiem dokumentiem un kūdras pienesumu enerģētikai. Lai gan faktiskās situācijas raksturojums Pamatnostādnēs citēts no statistikas datiem, uzrādot ka tikai 0.5% no iegūtā kūdras apjoma izmanto enerģijas ražošanai. Pamatnostādnēm pievienotajā situācijas aprakstā minēti citi kūdras izmantošanas veidi, tomēr lielāku uzsvāru liekot uz enerģētiku. Pamatnostādnēs pieminēts būtisks nozares pienesums Latvijas Valsts budžetā, tie ir 18,5 miljoni eiro gadā no VSAOI, IIN, un UIN.

Pamatnostādnēs apstiprinātie rīcības virzieni paredz inovatīvu produktu izpēti, bet šajos rīcības virzienos tieši nav minēta oglekļa noglabāšanas iespēja produktos. Pamatnostādnēs izvirzītie uzdevumi paredz SEG emisiju aprēķina uzlabošanu, bet nav pieminētas emisijas plašākā skatījumā ārpus ZIZIMM

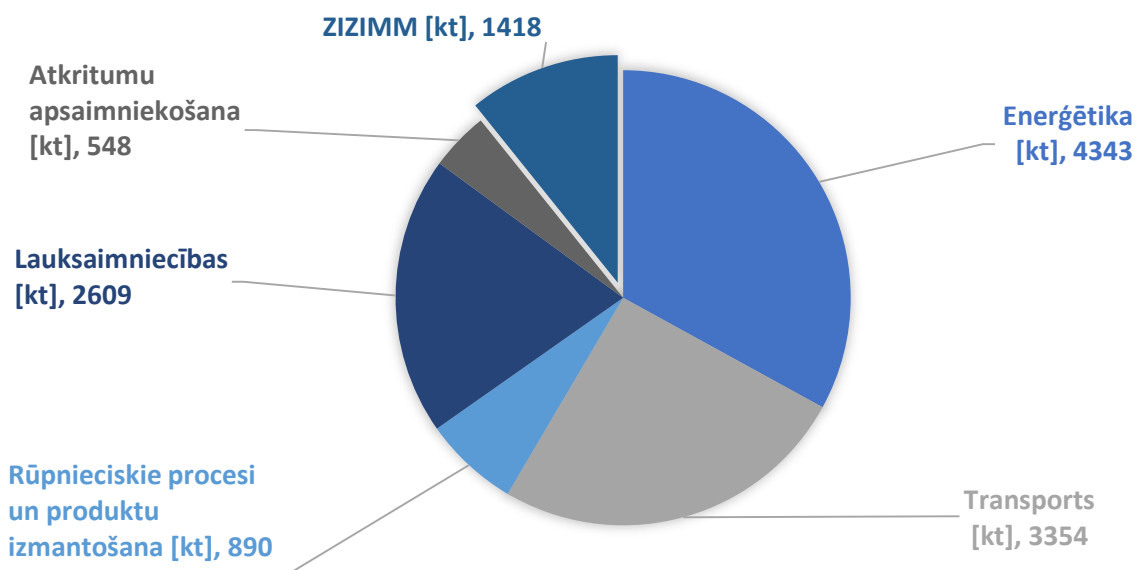
sektora. Kopumā tapušās Pamatnostādnes paredz pārlieku lielu uzsvaru uz enerģētiku un konceptuāli neuzrāda kūdras kā bioresursa plašās iespējas un potenciālo pienesumu tautsaimniecībai.

2022. gada 14.jūlijā MK rīkojums “Par Taisnīgas pārkārtošanās teritoriālo plānu” (TPTP) Plāns izstrādāts VARAM Valsts ilgtspējīgas attīstības plānošanas departamentā, atbilstoši Eiropas Komisija Taisnīgas pārkārtošanās mehānisma (TPM) prasībām. TPM paredzēts kā rīks, lai nodrošinātu taisnīgu pārkārtošanos uz klimatneitrālu ekonomiku ^[8] (sk. 2.pielikums). Pēc būtības plāns paredz atbalstu pārejai uz mazoglekļa tehnoloģijām un citiem pasākumiem, lai valstis šo finansējumu apgūtu, nepieciešams sastādīt Nacionālo Taisnīgas pārkārtošanās plānu. Izstrādātais TPTP paredz pasākumus SEG emisiju samazināšanai ZIZIMM sektorā, rekultivējot degradētās kūdras purvu platības. Paredzēts arī attīstīt pētniecību ilgtspējīgai dabas resursu izmantošanai vides un klimata mērķu kontekstā, kā arī pilnībā pārtraukt kūdras izmantošanu enerģētikā. Paredzamais devums ietver CO₂ ekvivalenta samazinājumu.

TPTP ļoti bieži pieminēta kūdra, uzsverot tās negatīvo ietekmi uz SEG emisijām, TPTP paredz atbalsta mehānismus AER ieviešanai, pētniecības ideju prototipēšanai, kā arī klimata ekonomikai pielietojamu produktu izstrādei un to ieviešanai ražošanā, bet trūkst inovāciju dimensijas. No dokumentā paredzētā vairāk šķiet, ka finansējums paredzēts katlu māju nomaiņai, ne reālu kūdras inovāciju ieviešanai. TPTP plānotās investīcijas Specifiski atbalstāmiem mērķiem (SAM) varētu tikt izmantotas jēgpilnai kūdras nozares attīstībai. Piemēram, SAM 1.1.1. paredz Pētniecības un inovāciju kapacitātes stiprināšana un progresīvu tehnoloģiju ieviešanu kopējā P&A sistēmā, veicot pētījumus sabiedrības un ekonomikas transformācijai. Pastiprināta uzmanība jāpievērš SAM 2.1.1., 2.1.2. un 2.2.3., kas saistīti ar pāreju no enerģētiskās kūdras uz atjaunojamiem energoresursiem.

TPTP minēts, ka viena no SEG ietilpīgākajām nozarēm ZIZIMM sektorā Latvijā ir kūdras nozare. SEG emisijas no mitrājiem un kūdras ieguves enerģijai, kā arī ieguves dārzkopībai veido ~13% no kopējām emisijām, ieskaitot ZIZIMM un netiešās CO₂ emisijas (TPTP 5.pielikums). TPTP 5.pielikuma dati iegūti no LVĢMC 2020.gadā iesniegtās siltumnīcefekta gāzu inventarizācijas 1990.-2018.gads ^[9]. Daļa no ar kūdras saistītajām emisijām rodas kūdras ieguves procesā, daļa SEG emisiju izdalās vēsturiskajās kūdras ieguves vietās. TPTP uzsvērts, ka “Latvija ir viena no sešām ES valstīm, kas kūdras iegūst un izmanto enerģijas ražošanā, radot CO₂ emisijas un atstājot ietekmi uz vidi. Latvijā ir 26 232 ha lielas vēsturisko kūdras ieguves vietu platības, kam nepieciešama rekultivācija.”

Neatkarīgi no lēmumiem par ZIZIMM plāniem, Atjaunojamo energoresursu direktīva RED II ^[10] nosaka, ka primāros bioresursus vairs nevarēs izmantot enerģētikas ieguvei. TPTP ļoti liels uzsvars likts uz kūdras, uzsverot nepieciešamību un plānus izbeigt kūdras kā energoresursa lietošanu. Savukārt jau minētajā TPTP 5. pielikumā attēlots emisiju sadalījums pa nozarēm Latvijā 2018. gadā. Pēc emisiju apjoma nozares sakārtotas dilstošā secībā: Enerģētika 33.0 % emisiju, Transports 25.5 % emisiju, Lauksaimniecības sektorā 19.8 % emisiju, ZIZIMM 10.8 % emisiju, Rūpniecisko procesu un produktu izmantošanas sektorā 6.8 % emisiju, un Atkritumu apsaimniekošanas sektorā 4.2 % emisiju (sk.3.att.).

3.attēls. SEG emisijas kilotonnās CO₂ ekvivalenta pa sektoriem

Redzams, ka uz kūdras nozari attiecināms samērā maz emisiju, nav precīzi norādīs cik liela ir kūdras daļa enerģētikā, bet spriežot pēc CSP datiem, par Atsevišķu energoresursu veidu īpatsvaru kopējā patēriņā, cietais kurināmais tiek izmantots mazāk par 0.1 % no kopējā patēriņa^[11], saukāt ar mitrājiem saistītās emisijas no kopējā apjoma TPTP aprēķinātas kā 13%. Mitrāju emisijas tiek skaitītas kopā no trīs apakškategoriām: (1) kūdras ieguves vietām, (2) appludinātās zemes, (3) citiem mitrājiem^[9].

Pirms TPTP apstiprināšanas, Pasaules Dabas fonds 2021. gada 23. jūlijā ar Kultūras ministrijas un "Sabiedrības integrācijas fonda atbalstu sniedzis atzinumu par Tiesīgas pārkārtošanās teritoriālo plānu^[12], uzsverot, ka kūdras izmantošanas neilgtspējīgu enerģētikā un *kopumā**."

**Šim apgalvojumam nav sociāla, ekonomiska vai tehnoloģiska pamatojuma.*

Citātus no TPTP masu mediju atspoguļojuma skatīt 1. pielikumā.

Būtisks dokuments Eiropas mērogā ir **EIROPAS PARLAMENTA UN PADOMES REGULA par dabas atjaunošanu**. Regula paredz līdz 2030. gadam atjaunot vismaz 20 % Eiropas degradēto teritoriju. Regula paredz, ka līdz 2030. gadam valstis atjauno hidroloģisko režīmu (ang. - *rewetting*) 30% organiskās augsnēs, kas ir lauksaimnieciski izmantoti nosusināti kūdrāji, savukārt līdz 2040. gadam tiem jābūt 40% un līdz 2050. gadam 70% zemju. Turklāt dalībvalstis drīkst ieviest atjaunošanas pasākumus, kuru mērķis ir atjaunot organiskās augsnes nosusinātos kūdrājos, kas atvēlēti citiem zemes izmantojumiem, nevis lauksaimnieciskai izmantošanai vai kūdras ieguvei, un minētās teritorijas, kurās atjaunots hidroloģiskais režīms, ne vairāk kā 20 % apmērā ieskaitīt par tādām, kas palīdz sasniegt iepriekš atzīmētos 30%, 40% un 70% mērķus. Līdz ar to jāseko Latvijas nacionālajiem plāniem, kas skaidri definēs, kuras zemes plānots appludināt.

Analizējot normatīvos aktus secināts, ka tieša ieguvēju no kūdras nozares reputācijas pasliktināšanas Latvijā nav. Kūdras nozares nepatiesu datu atspoguļošana (kūdras dedzināšana) visticamāk veikta, lai

apgūtu Eiropas TPM finansējumu, izvēloties kūdras nozari kā piemēru. Tomēr arī TPTP uzdevumos saskatāms, ka finansējums visticamāk tiks izmantots jaunāku kurināmo katlu uzstādīšanai pašvaldībās. Tomēr, šī ir svarīga indikācija, ka kūdras nozarei nav savu kontaktu lēmumu pieņēmēju vidū un saglabājot šo tendenci, arī nākotnes lēmumos kūdras nozari iespējams upurēt kādas citas nozares saglabāšanai. Tā kā emisiju uzskaites metodikas neiekļauj produktus un koncentrējoties uz ZIZIMM emisijām, netiek pievērsta uzmanība fosilo produktu aizstāšanai ar bioresursiem, tajā skaitā kūdru.

Šobrīd identificētie kūdras nozares reputāciju ietekmējošie iemesli un to secība pēc nozīmīguma

1. Kūdras nozarei nav vienota un spēcīga lobija. Nozares pārstāvji atkārtoti viedokli par kūdras izmantošanu enerģētikā. Masu medijos un parlamentāriešu viedokļos dominē TPTP attēlotā situācija. Atsaucoties uz Baltijas Asamblejā gūtajiem iespaidiem – līdz parlamentāriešiem nav nonākusi ziņa par kūdras nozares proaktīviem risinājumiem pārejai uz oglekļa neitralitāti. Kūdras stratēģijā 2030 nav minēts gana daudz iespēju alternatīviem kūdras produktiem – šķiedras un siltumizolācijas materiāls pieminēts pāris reizes, tikmēr tumšās kūdras izmantošana enerģētikā aprakstīta uz vairākām lappusēm. Šāda informācija normatīvajos aktos, ar ko saskaras politiķi un ierēdniecība, neveicina sabiedrības viedokli, ka šī nozare ir uz inovācijām vērsta un spējīga risināt klimatneitralitātes jautājumus.

2. Politiskās atbildības dalījums. Neveicina ilgtermiņa skatījumu uz nozari. Partijas nereti kalpo kā konkrētu industriju karognesēji, pastāvot par industriju izaugsmi un lomu tautsaimniecībā. Neskatoties uz kūdras nozares nozīmīgo pienesumu tautsaimniecībā, tās negatīvā tēla un informācijas trūkuma dēļ, partijas šo nozari nav izvēlējušās kā gana izdevīgu, lai izvēlētos par to agītēt savās kampaņās. Līdz ar to, kūdras nozare neiegūst atbalstu ne parlamentā, ne ministru kabinetā. Politiķi nav saredzējuši skaidru iegumu sev un savai politiskajai partijai, izvēloties pastāvēt par kūdras industriju.

3. Kūdras nozarei nav sava eksperta ierēdniecībā. Gan nozares nepietiekama iesaiste, gan eksperta neesamība novedusi pie vairākām būtiskām nepilnībām normatīvajos aktos. Gan Dabas atjaunošanas regulas šaurā skatījuma dēļ, tiks limitētas darbības ar organiskām augsnēm, gan TPTP lielais uzsvars uz enerģētisko kūdru nav pārbaudīts apstiprināts vai apgāzts ar statistikas datiem. Secīgi normatīvo aktu aprakstā var redzēt, ka ar viena ierēdņa aiziešanu, pazūd viedoklis par kūdras nozares nozīmību. TPTP aprakstīts kā gandrīz 2 tūkstoši darbinieku nodarbināti enerģētiskās kūdras ieguvē un apstrādē, statistikā šādu datu nav. TPTP dokuments sagatavots VARAM reģionālā zara departamentā un kūdra izmantota kā negatīvs piemērs industrijas nepieciešamībai mainīties.

-
- [1] "How do we know the build-up of carbon dioxide in the atmosphere is caused by humans? | NOAA Climate.gov." Accessed: Sep. 20, 2023. [Online]. Available: <http://www.climate.gov/news-features/climate-qa/how-do-we-know-build-carbon-dioxide-atmosphere-caused-humans>
 - [2] Eiropas Komisija, "EIROPAS PARLAMENTA UN PADOMES REGULA par dabas atjaunošanu." Jun. 22, 2022. doi: 10.5281/ZENODO.5657041.
 - [3] J. Kreyling *et al.*, "Rewetting does not return drained fen peatlands to their old selves," *Nat. Commun.*, vol. 12, no. 1, Art. no. 1, Oct. 2021, doi: 10.1038/s41467-021-25619-y.
 - [4] A. Günther *et al.*, "Prompt rewetting of drained peatlands reduces climate warming despite methane emissions," *Nat. Commun.*, vol. 11, no. 1, Art. no. 1, Apr. 2020, doi: 10.1038/s41467-020-15499-z.
 - [5] W. Wichtmann, C. Schröder, and H. Joosten, Eds., *Paludiculture - productive use of wet peatlands: climate protection - biodiversity - regional economic benefits*. Stuttgart: Schweizerbart Science Publishers, 2016.
 - [6] "200 000 hektāros Latvijā varētu audzēt paludikultūras," *Dienas Bizness*. Accessed: Sep. 20, 2023. [Online]. Available: <https://www.db.lv/zinas/200-000-hektaros-latvija-varetu-audzet-paludikulturas-490506>
 - [7] "OCTOP.png (1655x2338)." Accessed: Sep. 28, 2023. [Online]. Available: https://esdac.jrc.ec.europa.eu/public_path//OCTOP.png

- [8] "Taisnīgas pārkārtošanās mehānisms." Accessed: Sep. 26, 2023. [Online]. Available: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/european-green-deal/finance-and-green-deal/just-transition-mechanism_lv
- [9] Latvijas Vides, ģeoloģijas un meteoroloģijas centrs, "2020.gadā iesniegtās siltumnīcefekta gāzu inventarizācijas 1990.-2018.gads kopsavilkums." Accessed: Sep. 29, 2023. [Online]. Available: https://videscentrs.lv/gmc.lv/files/Klimats/SEG_emisiju_un_ETC_monitorings/Zinojums_par_klimatu/SEG_kopsavilkums/Majas_lapai_LV_GMC_2020_seginkopsavilkums_151020.pdf
- [10] "Renewable Energy – Recast to 2030 (RED II)." Accessed: Sep. 29, 2023. [Online]. Available: https://joint-research-centre.ec.europa.eu/welcome-jec-website/reference-regulatory-framework/renewable-energy-recast-2030-red-ii_en
- [11] "Atsevišķu energoresursu veidu īpatsvars kopējā patēriņā (%)," Oficiālās statistikas portāls. Accessed: Sep. 26, 2023. [Online]. Available: https://data.stat.gov.lv:443/pxweb/lv/OSP_OD/OSP_OD__apsekojumi__energ_pat/EP320.px/
- [12] "Taisnīgās pārkārtošanās teritoriālais plāns 191,6 milj. apmērā – klimatneitrālai ekonomikai | WWF Latvia." Accessed: Sep. 26, 2023. [Online]. Available: <https://lv-pdf.panda.org/?232390/Taisnigs-parkartosanas-teritorialais-plans-1916-milj-apmera-klimatneitralai-ekonomikai>
- [13] I. Vamza, A. Kubule, L. Zihare, K. Valters, and D. Blumberga, "Bioresource utilization index – A way to quantify and compare resource efficiency in production," *J. Clean. Prod.*, vol. 320, p. 128791, Aug. 2021, doi: 10.1016/j.jclepro.2021.128791.

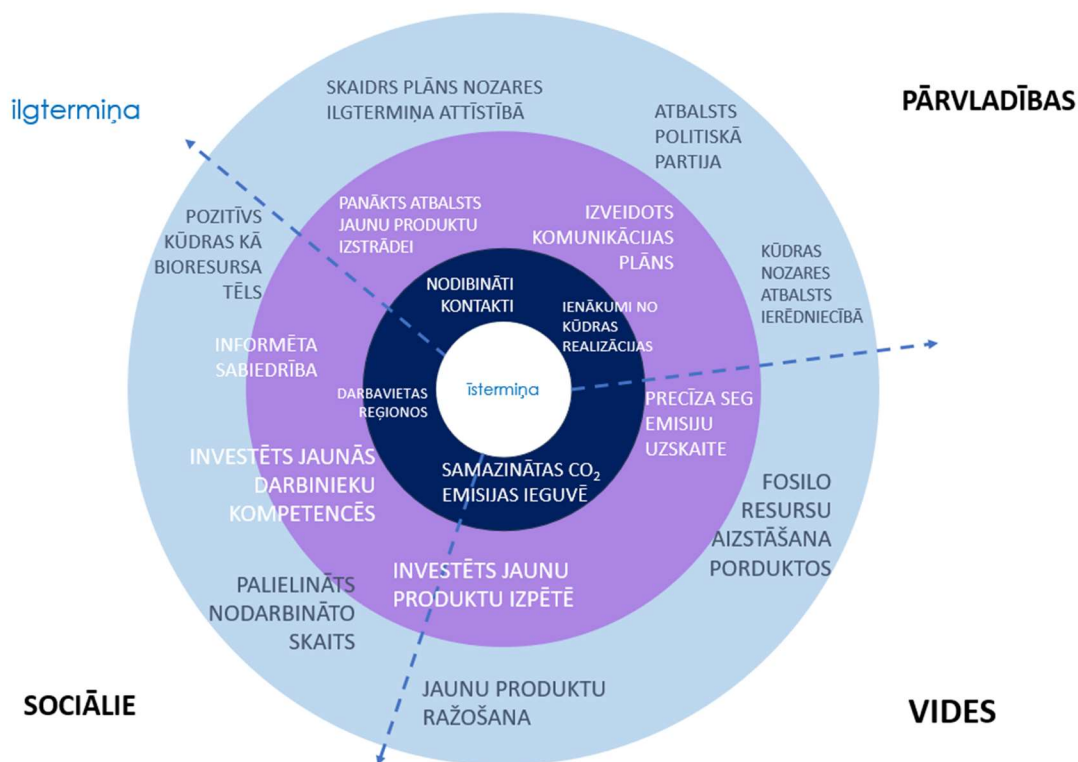
GALVENĀS REKOMENDĀCIJAS “CEĻA KARTE”

Kūdras industrijas pienesums Latvijas ekonomikai jākomunicē skaidri, konstruktīvi un ar datos balstītiem pierādījumiem. Lai kūdras industrija veicinātu tās ilgtspējīgu darbību un attīstību, jāievēro vides, sociālie un pārvaldības kritēriji (*ang. – ESG*). Šādi strukturēta informācija ļaus to labāk komunicēt industrijas iekšienē un nest uz āru citām iesaistītajām pusēm.

Izvirzot mērķus:

1. ražot tikai produktus ar augstu pievienoto vērtību,
2. samazināt CO₂ emisijas kūdras ieguves procesā,
3. izveidot jaunas darba vietas,
4. ieviestas jaunas tehnoloģijas CO₂ samazināšanai,
5. investēt CO₂ uzglabāšanas tehnoloģijās,
6. gūt ienākumus no kūdras ieguves,
7. izveidot komunikāciju ar politikas veidotājiem, u.c.,

vienmēr nepieciešams tos saistīt ar konkrētu rādītāju, ko plānots sasniegt. Papildus – nosakot, kādā termiņā tas ir izdarāms, un kādā ESG kategorijā tas nesīs labumu (sk.4.att.). Ekonomiskie labumi ir tieši saistīti ar sociālajiem un vides aspektiem un tieši atkarīgi no pārvaldības. Lai optimizētu kūdras nozares ienākumus, jāpanāk tāds regulējums, kas ņem vērā nozares pienesumu darbavietu nodrošināšanā un vides aizsardzībā, tajā skaitā fosilo produktu aizstāšanā. Būtiski arī, runājot par fosilo resursu aizstāšanu, nepieminēt kūdras izmantošanu enerģētikā. Kūdra tāpat kā koksne ir augstvērtīgs bioresurss, kuru nav pieļaujams izmantot enerģētikā, tādā veidā to izlaižot no ekonomiskās aktivitātes.

4. attēls. Vides, sociālie un pārvaldības mērķi laika griezumā.

Mērķi un tiem pakārtotie uzdevumi jāaktualizē atbilstoši esošajai situācijai un izmaiņām. Tomēr tālākie ceļa kartes punkti būs vienmēr aktuāli.

1. Izstrādāt jaunu kūdras produktu stratēģiju

Eiropas Savienības Zaļā kursa viens no uzstādījumiem ir atjūgt ekonomisko izaugsmi no resursu patēriņa. Šāda pieeja plānota, lai mazinātu globālo resursu parpatēriņu, tomēr pieeja noderīga arī uzņēmumu līmenī^[13], lai tiektos uz ieņēmumu palielināšanu, nemainot patērētās izejvielas.

Tā kā kūdra ir lēni atjaunojams bioresurss, resursefektivitāte ir jo īpaši svarīga, tādēļ nepieciešams investēt jaunu kūdras produktu inovācijās, domājot gan par jaunu produktu pievienoto vērtību, gan tajos noglabāto biogēno oglekli. Nākotnes lēmumiem par jaunu produktu ieviešanu jābūt skaitļos balstītiem, tādā veidā būs iespējams atrast balansu starp radītajām emisijām (no zemes izmantošanas un ražošanas), ekonomisko un sociālo ieguvumu, noglabāto oglekli. **Jāspēj nodrošināt pierādījumus, ka inovatīvais produkts arī Nacionālā līmenī nodrošinās oglekļa emisiju ietaupījumus.** Lai šādu uzdevumu izpildītu jēgpilni, nepieciešama vienprātība nozarē un stiprinātas asociācijas ar tādu uzticības līmeni, kas sekmētu precīzu datu apzināšanos industrijā, lai tālāk varētu tos sekmīgi analizēt un salīdzināt ar citu industriju datiem ZIZIMM emisiju, produktu dzīvildzes un noglabātā oglekļa kontekstā, kā arī ekonomiskā labuma rādītājos. Analizējot esošo situāciju, secināts, ka nozares potenciāls šajās jomās ir pārāk maz pētīts, tas savukārt atstāj vietu neprecīzai esošo datu interpretācijai. Pētniecības un inovāciju (P&I) plāna izveide jauniem produktiem, kas iegūti no kūdras biomasas, ir ne tikai pārdomāta uzņēmējdarbības stratēģija, bet arī būtisks solis ceļā uz ilgtspējību un konkurētspējas priekšrocībām.

Plānā obligāti jāiekļauj oglekļa uzglabāšanas aprēķini un citi rādītāji, kas ilustrētu un pamatotu jauno produktu pozitīvo ietekmi uz vidi, klimatu un cilvēka veselību:

- Novērtēt **pašreizējo produktu un ražošanas procesu** oglekļa dioksīda emisijas līmeņatzīmes.
- Aprēķināt jauno produktu oglekļa uzglabāšanas potenciālu, **novērtējot oglekļa saturu un tā sekvestrāciju produkta dzīves cikla laikā.** Tas var ietvert oglekļa uzņemšanas aprēķinu augšanas laikā un oglekļa saglabāšanas laika gaitā. Aprēķinam jābūt dinamiskam.
- **Noteikt inovāciju budžetu** uzņēmumā un mudināt to darīt citiem nozares uzņēmumiem.
- Izmantot **aprites cikla novērtēšanas (LCA) metodoloģijas** un oglekļa uzskaites rīkus. Apsveriet iespēju veikt trešās puses verifikāciju, lai palielinātu ticamību.
- **Izvirziet mērķus oglekļa uzglabāšanas potenciāla uzlabošanai** katrā izstrādājuma atkārtojumā. Ieguldīt pētniecībā un tehnoloģijās, lai uzlabotu oglekļa uzglabāšanas efektivitāti.
- **Pārredzami informēt ieinteresētās personas,** tostarp klientus, investorus un regulatīvās iestādes, par oglekļa uzglabāšanas datiem un uzlabojumiem. Apsveriet iespēju izveidot SEG marķējumu ar neatkarīgas institūcijas palīdzību.

Izstrādājot pētniecības un inovācijas plānu, kas ietver oglekļa uzglabāšanas aprēķinus jauniem produktiem, kūdras nozare var veicināt ilgtspēju, iegūt konkurences priekšrocības un veicināt ilgtspējīgu attīstību, vienlaikus pielāgojoties mainīgajām tirgus tendencēm un regulatīvajām prasībām.

2. Aktualizēt CO₂ aprēķina metodiku, iekļaujot produktus

Kūdras nozari visspēcīgāk ietekmē ZIZIMM sektora emisijas, tomēr šī nozare nav tikai saistīta ar zemes platību kā tādu, bet ar resursa iegūšanu un tā tālāku pārveidi produktos ar pievienoto vērtību. Tādēļ kūdras industrijas organizācijām jāveicina nacionālās emisiju uzskaites metodikas pilnveidošana, atbalstot gan pētniecības organizācijas, gan komunicējot ar lēmumu pieņēmējiem par pilnvērtīgas uzskaites metodes ieviešanas ieguvumiem Latvijas tautsaimniecībā.

Pāreja uz Klimata pārmaiņu starpvaldību padomes 3. līmeņa (*IPCC Tier 3*) metodēm biomasas emisiju novērtēšanā nodrošina ievērojamu precizitātes lēcieni. Šī precizitāte ir ļoti svarīga gan uzticamības celšanai par emisiju ziņojumiem, gan ieinteresēto personu, tostarp investoru, regulatīvo iestāžu un videi draudzīgu patērētāju, uzticības iegūšanai. Šāda pārredzamība var būt spēcīgs mārketinga un zīmola veidošanas instruments, piesaistot klientus un politikas veidotājus ar pierādījumos balstītu SEG emisiju salīdzināšanu. Latvijā šīs detalizācijas līmenis netiek ievērots, metode ir pārāk vispārīga, tādēļ lielā kļūda neļauj adekvāti salīdzināt ZIZIMM sektorus savā starpā. 3. līmeņa emisiju uzskaites attīstīšanai jāveic šie soļi:

- Piešķirt resursus, lai uzlabotu datu vākšanas iespējas, tostarp tiešos mērījumus un visaptverošus datu avotus. Lai **nodrošinātu precīzus un uzticamus datus, piesaistīt ekspertus un speciālistus emisiju novērtēšanā.**
- **Izmantot progresīvas modelēšanas metodes un programmatūru, lai analizētu emisiju datus,** ņemot vērā dažādus faktorus, kas ietekmē biomasas emisijas. Tas sniegs visaptverošu pārskatu par kūdras produktu ietekmi uz vidi.
- Apsveriet iespēju veikt trešo pušu veikto emisiju datu un **ziņošanas procesu verifikāciju.** Neatkarīga verifikācija palielina kūdras ilgtspējības pierādīšanas centienu uzticamību un sniedz pārliecību ieinteresētajām personām.

3. Veikt neatkarīgu pētījumu par ekonomisko un SEG emisiju salīdzinājumu lauksaimniecības un kūdras ieguves nozarēs

Tā kā Dabas atjaunošanas regula paredz dalībvalstīm izvēlēties zemes, kurās atjaunot hidroloģisko režīmu, nepieciešams piedāvāt lēmumu pieņēmējiem visaptverošu informāciju un datus, kas lēmumu pieņēmējiem ļautu pieņemt izsvērtus lēmumus. Neatkarīgi SEG emisiju pētījumi sniedz stabilu, uz datiem balstītu ieskatu par faktiskajām emisijām, kas saistītas ar kūdras, mežu un lauksaimniecības nozares darbībām. Pētījuma rezultāti ļautu formulētu efektīvas stratēģijas un **veicinātu produktīvu dialogu ar politikas veidotājiem un lēmumu pieņēmējiem.**

ES nostāja attiecībā uz emisijām un ilgtspējības pasākumiem var būtiski ietekmēt nozares un valstis. Izpratne par ES prasību precīzu ietekmi uz valsts ekonomiku ir būtiska proaktīvai plānošanai un politikas aizstāvībai. Jāapzinās, ka **valstij var nebūt specifiska finansējuma EK lēmumu validēšanai datus, tādēļ šādām iniciatīvām un finansējumam jānāk no nozarēm.** Kūdras, kā arī citām tautsaimniecības nozarēm jāsaprot, ka to pienākums ir nodrošināt, lai jebkādas regulatīvās vai politikas izmaiņas saistībā ar **SEG emisijām būtu taisnīgas un vienlīdzīgas.** Neatkarīga izpēte ļauj novērtēt iespējamo sociālo un ekonomisko ietekmi.

Piekluve ticamiem, neatkarīgiem pētījumiem veicinātu arī nacionāla līmeņa politikas veidotāju uzticību nozarei, kas tos apbruņo ar zināšanām. Tas var palielināt kūdras nozares ietekmi un uzticamību, sadarbojoties arī ar ES līmeņa amatpersonām un citām ieinteresētajām pusēm.

Pētījuma veikšanai:

- Apzināt cienījamās **pētniecības organizācijas, domnīcas vai akadēmiskās iestādes**, kas specializējas SEG emisiju un ilgtspējas jomā. **Izveidojiet pētniecības partnerības**, lai veiktu objektīvus novērtējumus.
- Sadarbojieties ar ekspertiem, lai apkopotu **visaptverošus datus par kūdras nozares SEG emisijām**, tostarp tiešajām un netiešajām emisijām, un iespējamo ietekmi uz zemes izmantošanu.
- Izmantojiet savāktos datus, lai veiktu **scenāriju analīzi**, kurā novērtē dažādu ES ierosināto regulatīvo vai politikas scenāriju ekonomisko un sociālo ietekmi.
- Izmantot pētījuma rezultātus, lai iesaistītos **konstruktīvās diskusijās ar lēmumu pieņēmējiem** par politikas aizstāvību. Aizstāviet taisnīgu politiku, kurā ņemti vērā Latvijas unikālie apstākļi.
- Dalieties ar pētījuma rezultātiem ar vietējām ieinteresētajām personām, tostarp valsts aģentūrām, nozares asociācijām un kopienu grupām. Iesaistieties pārredzamos dialogos, lai risinātu problēmas un apkopotu dažādus viedokļus.

Ieguldījums neatkarīgā SEG emisiju pētījumā ir proaktīvs un atbildīgs solis, lai nodrošinātu, ka ES prasības **nesamērīgi neietekmē gan kūdras nozari, gan Latvijas tautsaimniecību kopumā**. Tas ļauj kūdras nozarei aizstāvēt politiku, kas nodrošina līdzsvaru starp ilgtspēju un taisnīgumu, sniedzot labumu gan videi, gan vietējai ekonomikai.

4. Stiprināt kūdras nozares sadarbību, izveidojot kūdras lobiju, kas darbotos atbilstoši izveidotam komunikācijas plānam

Jāpārskata ziņa, kas tiek nestā, pārejot no problēmu komunikācijas uz iespēju komunikāciju, vairāk koncentrējoties uz inovatīviem materiāliem ar ilgu kalpošanas laiku. Kā minēts 1. nodevumā, Baltijas Asamblejā parlamentārieši pauda izbrīnu, ka kūdras emisiju mazināšanai ir risinājumi – produkti, kas aizstāj līdzvērtīgus produktus no fosilajiem resursiem.

Iesaistīšanās politikas veidošanā ir būtiska kūdras nozares pastāvēšanas un attīstības stratēģijas sastāvdaļa, lai stiprinātu nozares interešu aizstāvību un nodrošinātu labvēlību politiku un ierēdniecības vidi. **Šis solis ietver ne tikai reaģēšanu uz likumdošanas izmaiņām, bet arī proaktīvu politikas veidošanu**, kas atbilst kūdras nozares interesēm un vērtībām. Būtiski izstrādāt komunikācijas plānu un pie tā pieturēties. Ļoti būtiski pārorientēties no problēmu komunikācijas uz iespēju komunikāciju – informēšana par iespējām, nevis koncentrēšanās tikai uz problēmām, ir stratēģiska un pozitīva pieeja, kas veicina proaktīvu un uz risinājumiem orientētu komunikācijas kultūru. Nomācot ieinteresētās puses, ar garu problēmu aprakstu, var izraisīt pretēju efektu. V. Čērčils teicis: “Ar savu garumu šis dokuments pasargā sevi no izlasīšanas”. Pārfrāzējot – ar garām un negatīvām ziņām var panākt klausītāju novēršanos.

Proaktīvas politikas aizstāvības stratēģijas izstrāde:

- Veikt visaptverošu izpēti, lai izprastu pašreizējo un ierosināto tiesību aktu nianšes, kas ietekmē kūdras nozari. Identificēt potenciālās jomas, kurās nepieciešami **uzlabojumi, saskaņošana vai sarunas**.
- **Izveidot saziņas kanālus** ar politikas veidotājiem un likumdevējiem, kas atbildīgi par ar nozari un ar to saistītu politiku. Personas, kas identificētas Baltijas Asamblejā – Saeimas priekšsēdētāja biedrs Jānis Grasbergs, Ētikas un iesniegumu komisijas priekšsēdētājs Jānis

Vucāns, Tautsaimniecības, agrārās, vides un reģionālās politikas komisijas deputāts Andris Kulbergs

- Izveidot saziņas kanālus ar **ierēdniecību nozari ietekmējošas ministrijās** VARAM, Klimata un enerģētikas ministrija, Ekonomikas ministrija.
- **Skaidri definēt kūdras nozares politikas mērķus un vēlamos rezultātus.** Nozares iekšienē definēt konkrētus politiskos mērķus, kas veicinātu nozares attīstību, vienlaikus sniedzot ieguvums Latvijas ekonomikai, videi un sabiedrībai.
- **Izstrādāt pārliecinošu, uz pierādījumiem balstītu vēstījumu,** kas uzsver nozares pozitīvo ietekmi uz sabiedrību, vidi un ekonomiku. Izstrādāt pārliecinošus stāstījumus, kas rezonē ar lēmumu pieņēmējiem.
- Piedāvāt sev **vēlamus scenārijus,** kas vienlaikus **palīdz pildīt Latvijas saistības** ar Eiropas Savienību.

5. Sadarbība ar citām nozarēm un ieinteresētajām personām:

Lai pastiprinātu kūdras nozares viedokli, jāmeklē sadarbības partneri citās nozarēs. Ieviešot jaunus inovatīvus produktus, svarīgi veidot saikni ar industriju, kurā šie produkti tiktu ražoti un realizēti. Piemēram, izmantojot kūdras bioresursu būvniecībā, jāveido sadarbība ar būvniecības nozari, lai izzinātu viņu vajadzības un **kopīgi pastāvētu par jauno produktu pozitīvo ietekmi uz Latvijas ekonomikas ilgtspējību.**

Veidojot sadarbību ar citām nozarēm:

- Identificēt līdzīgi domājošas nozares un organizācijas, kas ir ieinteresētas saistītās politikas rezultātos. Veidot alianses, lai **apvienotu resursus, zināšanas un centienus** uzlabot šo nozaru reputāciju.
- Sadarbojieties **interesešu aizstāvības kampaņās,** kurās uzsvērti nozares kopīgie ieguvumi un ierosinātās politikas izmaiņas. Izveidot vienotu nostāju politikas veidotāju informēšanai un pārliecināšanai.
- Izmantot partneru pieredzi un zināšanas neatkarīgi no tā, vai tie ir no akadēmiskie, bezpeļņas vai citi partneri. Sniegt vienotu nostāju, **izmantojot pilnīgus datus, pētījumus un pierādījumus balstītas atziņas.**
- Identificēt ietekmīgas ieinteresētās personas, kas var palīdzēt piekļūt lēmumu pieņēmējiem. Tie var būt ideju līderi, nozares eksperti un personas ar spēcīgām politiskām vai sabiedriskajām saitēm.
- Organizēt un piedalīties interesešu aizstāvības pasākumos, forumos un publiskās diskusijās, kur vairākas ieinteresētās personas var paust vienotu viedokli par attiecīgajiem politikas un vides jautājumiem, runājot par kūdras kā bioresursa potenciālu, **oglekļa bilanci visā vērtības ķēdē** un aktualizēt pat lēni atjaunojamu bioresursu priekšrocības salīdzinājumā ar fosilajiem resursiem.

Secinājums:

Pasaule saskaras ar vēl nepieredzētām vides un sociālajām problēmām, tostarp klimata pārmaiņām, bioloģiskās daudzveidības samazināšanos un sociālo nevienlīdzību. Šīs problēmas prasa tūlītēju un ilgtspējīgu rīcību. Ieinteresētās puses, tostarp patērētāji, investori, regulatori un lēmumu pieņēmēji, arvien vairāk sagaida, ka organizācijas demonstrēs savu apņemšanos ievērot ESG principus un ilgtspējību. Ja šīs cerības netiek īstenotas, tas var radīt reputācijas un finansiālas sekas. Ilgtspēja nav tikai atbilstības prasība;

tā piedāvā nozīmīgas uzņēmējdarbības iespējas. **Uzņēmumi, kas proaktīvi pievēršas ilgtspējai, var piekļūt jauniem tirgiem, samazināt izmaksas un uzlabot zīmola reputāciju.** Ilgtspējas prakse, tostarp stabila pārvaldība un klimata risku pārvaldība, palielina organizācijas noturību pret traucējumiem un regulējuma izmaiņām. Tā mazina riskus, kas saistīti ar ietekmi uz klimatu un vidi. Lai gan **kūdras nozare cietusi no pasivitātes un neilgtspējīgu ideju izplatīšanas par kūdru kā energoresursu, nozares pusē ir fakti, kas jāizgaismo un jādara zināmi sabiedrībai un lēmumu pieņēmējiem.** Latvijas kūdras nozares ilgtspējīga attīstība ir būtiska valsts ekonomiskajai labklājībai un vides labklājībai. Kūdras nozarē gaidāmas kritiskas izmaiņas, lai nodrošinātu tās tālāku attīstību jāstrādā pie rīcības plāna īstenošanas. Galvenie rīcības plāna punkti skatāmi 5.att.

5.attēls. Galvenie virzieni priekšnosacījumi kūdras nozares tālākai attīstībai.

Tomēr identificēto iemeslu dēļ šī nozare izvēlēta kā negatīvs piemērs, lai apgūtu Eiropas Savienības piešķirto TPM finansējumu. Ņemot vērā šo tendenci, kūdras nozarei jāvelta vairāk resursu un mērķtiecīgāk jāpārstāv sava nozare, lai nākotnē nacionālo klimata mērķu sasniegšanai netiktu upurēta kūdras nozare kopumā. Kā minēts šā dokumenta normatīvo aktu analizē, nacionālajā līmenī vēl tiks lemts par kūdras lauku VS. Lauksaimniecības lauku appludināšanu, līdz ar to tikai identificējot un stiprinot iekšējo čempionu tīklu gan ierēdniecībā, gan politikā un nozarē kopumā, līdz ar mērķtiecīgu iespēju komunikāciju kūdras nozare varēs pārliecināt iesaistītās puses tās būtiskajā pienesumā tautsaimniecībai un klimata pārmaiņu mazināšanā.

Precīza siltumnīcefekta gāzu emisiju mērīšana un pārvaldība ir ļoti svarīga, lai sasniegtu SEG emisiju samazināšanas mērķus un nodrošinātu atbilstību turpmākajiem noteikumiem. **Ilgtspējas pamatā ir oglekļa emisiju pārvaldība un kūdras nozarei jābūt par karognesēju šajās pārmaiņās.**

Kvalitatīvas koksnes dedzināšana ir pagātne, no koksnes atlikumiem tiek iegūtas saistvielas, pārklājumi un citas augstas pievienotās vērtības vielas. Tā ir tagadne arī kūdras industrijai!

Visai kūdras nozarei jāsāk strādāt tagadnē, skatoties uz nākotni. Pat tumšās kūdras dedzināšana nav ne šodienas, ne nākotnes risinājums.

Taisnīgas pārkārtošanās teritoriālā plāns masu medijos

2022. gada 14. jūlijā 12:06 Jauns.lv/LETA “VARAM norāda, ka viena no siltumnīcefekta gāzu ietilpīgākajām nozarēm zemes izmantošanas, zemes izmantošanas maiņas un mežsaimniecības sektorā Latvijā ir kūdras nozare. Siltumnīcefekta gāzu emisijas no mitrājiem un kūdras ieguves enerģijai, kā arī ieguves dārzkopībai veido aptuveni 13% no kopējām emisijām. Daļa no šīm emisijām rodas kūdras ieguves procesā.” (...) “Papildus tieši ietekmētajām darbavietām saistībā ar enerģētiskās kūdras izmantošanas pārtraukšanu, to ietekme būs manāma visā kūdras produktu vērtību ķēdē. Tāpat var tikt ietekmētas vietējo un starptautisko pārvadājumu, degvielas izplatīšanas, iepakojuma un koka palešu ražošanas, remonta, apdrošināšanas un grāmatvedības nozares. Kūdras nozarē vidēji ir 1934 nodarbināto darbavietas. Kopumā ekonomikas pārkārtošanās radīs ietekmi uz 1875 darbavietām. Taisnīgas pārkārtošanās teritoriālā plāna apstiprināšana ļaus nodrošināt Taisnīgas pārkārtošanās fonda finansējuma piesaisti 184 237 327 eiro apmērā.”

2022. gada 14. jūlijā LVportāls.lv Ministrs Plešs: "Šo iniciatīvu un sagatavoto plānu kopumā ir atbalstījusi arī Latvijas Kūdras asociācija, kas apvieno 22 uzņēmumu grupas, tai skaitā saistītos uzņēmumus, kuri veic kūdras ieguvu vairāk nekā 70% no kūdras ieguves platībām Latvijā. Jāizceļ, ka sarunās ar Eiropas Komisiju esam sekmīgi aizstāvējuši Latvijas kūdras nozares intereses un panākuši, ka kūdras ieguves apjomi netiks samazināti. Latvijai jāievēro noteiktais kurss, tiecoties sasniegt klimatneitralitāti, un līdz 2030. gadam jāsasniedz noteiktie mērķi emisiju samazināšanai. Tieši fosilā kurināmā plašāka izmantošana būtiski palielinātu kopējās Latvijas siltumnīcefekta gāzu emisijas, taču, lai pārkārtotos uz zaļāku saimniekošanu, priekšā vēl ir pietiekami daudz laika un iespēju. Virzība uz ilgtspējīgāku un zaļāku ekonomiku ir mūsu izaugsmes stūrakmens."

Lai saņemtu TPF finansējumu 184 237 327 eiro apmērā, Latvijai jāizpilda nosacījumi, kas paredz līdz 2030.gadam pakāpeniski atteikties no kūdras izmantošanas enerģijas ražošanai. Šobrīd pēdējos gados vidēji no iegūtā kūdras apjoma tikai 0,5% tiek izmantoti enerģētikā.

Eiropas Taisnīgas pārkārtošanās mehānisms

Cilvēki, kas ir visneaizsargātākie pret pārkārtošanos.
Taisnīgas pārkārtošanās mehānisms viņus aizsargās:

- veicinot nodarbinātības iespējas jaunās nozarēs un nozarēs, kurās notiek pārkārtošanās,
- piedāvājot pārkvalificēšanās iespējas,
- uzlabojot energoefektīvus mājokļus,
- investējot cīņā pret enerģētisko nabadzību,
- atvieglojot piekļuvi tīrai, cenas ziņā pieejamai un drošai enerģijai.

Uzņēmumi un nozares, kas darbojas oglekļietilpīgās rūpniecības nozarēs vai ietver tās.

Taisnīgas pārkārtošanās mehānisms viņus aizsargās:

- veicinot pāreju uz mazoglekļa tehnoloģijām un ekonomikas diversifikāciju, kā pamatā ir klimatnoturīgas investīcijas un darbvietas,
- radot izdevīgus nosacījumus publiskā un privātā sektora investoriem,
- nodrošinot vieglāku piekļuvi aizdevumiem un finansiālajam atbalstam,
- investējot jaunu sabiedrību, MVU un jaunuzņēmumu izveidē,
- investējot pētniecības un inovācijas darbībās.

Dalībvalstis un reģioni, kuri ir ļoti atkarīgi no fosilā kurināmā un kuros ir oglekļietilpīgas rūpniecības nozares.

Taisnīgas pārkārtošanās mehānisms viņus aizsargās:

- veicinot pāreju uz mazoglekļa un klimatnoturīgām darbībām,
- radot jaunas darbvietas zaļajā ekonomikā,
- investējot sabiedriskajā un ilgtspējīgā transportā,
- sniedzot tehnisko palīdzību,
- investējot atjaunojamos energoresursos,
- uzlabojot digitālo savienojamību,
- nodrošinot vietējām publiskā sektora iestādēm pieejamus aizdevumus,
- uzlabojot enerģētikas infrastruktūru, centralizēto siltumapgādi un transporta tīklus.